

Stefan Leber: Výchova detí dnes – úlohy a požiadavky našej doby

Prednáška z 27.3.1999 v Bratislave

V rokoch 1906–1907 mal Rudolf Steiner v mnohých nemeckých mestách prednášky o výchove dieťaťa. Tieto prednášky potom zhrnul do knihy pod názvom “Výchova dieťaťa z hľadiska duchovnej vedy”. Má zhruba 60 strán, to sú asi 3 hodiny prednášok, takže nemôžem hovoriť tak podrobne, a preto si preberieme len asi 20 strán.

Najprv otázka: čo sa zmenilo od roku 1906, za tých 93 rokov? V Nemecku jestvuje samostatný pedagogický výskum o podmienkach rastu. Vedec Helmut Fent napísal o tom hrubú knihu, a tam sa dá dozvedieť, čo sa zmenilo. Chcem spomenúť pár triviálnych vecí. Všetkých nás tu osvetľujú tieto lustre, tá žiarovka bola vynájdená v r.1879 Edisonom, predtým elektrické svetlo nebolo. To znamená, že keď bola noc, tak bola noc, keď svietilo slnko, tak bol deň. Človek bol viazaný do tohto prírodného rytmu. Mohol si pravdaže zapáliť sviečky a ten deň trochu predĺžiť, ale to bolo drahé, to si mohli dovoliť len bohatí ľudia. Dnes si môžeme predĺžiť deň smerom do noci a dokonca máme potom aj viac svetla ako cez deň. Poznal som ženu, ktorá mi rozprávala, ako po prvý krát zaviedli v jej dedine elektrické svetlo. Tá dáma pochádzala zo Švajčiarska a bolo to v r.1928, keď tá dedina dostala elektrinu. Na ulici začali horieť viaceré lampy do desiatej hodiny a potom bola noc. A pozrite teraz ako elektrina zmenila svet.

Nedávno som bol som na konferencii. Stalo sa, že bager, keď sa rýpal v zemi, zachytil elektrický kábel, roztrhol ho a v ten deň nebol prúd. Nemohli uvariť obed, nástenné hodiny zostali stáť, ba čo ešte horšie, vypadli počítače a odrazu nikto nevedel, kto má byť ubytovaný v ktorom hoteli večer. Dvaja ľudia mali referát a doniesli si papiere. Na tých papieroch mali svoju múdrosť a chceli ju predať ďalej. Malo to byť kopírované, ale kopírovacie stroje stáli tiež nefunkčné. Tá konferencia takmer stroskotala. Niektorí mali ovládať premietací projektor, ale ten tiež nefungoval. Odrazu boli všetci odkázaní len na ústa a uši. Dokonalá katastrofa. Odrazu sme sa prepadli do doby kamennej. Týmto si môžeme uvedomiť ako elektrina veľmi zmenila naše životy.

Moja matka si kúpila práčku a mala až do svojej smrti problémy, lebo na tej práčke boli 3 gombíky. Ja som ten problém musel zjednodušiť, aby mohla ovládať len jeden gombík. Jedného dňa som tam zobral 5 ročnú dcéru, moja mama nevedela, ktorý z gombíkov je ten pravý, tak jej to tá moja 5 ročná dcéra vysvetlila. To znamená, že dorastajúca generácia nadväzuje vo svojom porozumení tam, kde tá predchádzajúca končí. Ďalší príklad. Jeden človek mal v r. 1968 prednášku o tomto storočí a prišla k nemu jedna dáma, ktorá povedala, že ona ešte ako dieťa pomáhala Ottovi Lilienthalovi tlačiť lietadlo na kopec. Otto Lilienthal bol ten letec, ktorému sa podarilo po prvý raz preletieť vzduchom 400–500 m v 90. rokoch minulého storočia. Dnes je na svete v každej minúte vo vzduchu milión ľudí, letia v lietadle. Čiže svet sa od roku 1906 zásadne zmenil. Aký spätný účinok to má na rast detí?

Helmut Fent cituje dve matky, ktoré sa rozprávajú o svojich deťoch, ktoré práve maturujú. A tí rodičia sa sťažujú, že ich deti im viac nerozumejú. To, čo im bolo samozrejmé, to ich deti už nerozumejú. Čo to je, čo deti už nerozumejú? Nerozumejú, prečo by mal človek pracovať, keď za to nedostane peniaze; že je možné pracovať – ako to očakávali tie mamy – z povinnosti. V domácnosti sú rôzne práce a dnešná generácia nie je pripravená, napríklad, po jedle umývať riady. Ale je ochotná to urobiť len vtedy, ako sa vyjadrujú tie citované matky, keď sú za to peniaze. To vedie k nekonečným konfliktom. Pre tieto konflikty odchádza veľké množstvo mládeže, asi tak v 15. roku, z rodičovského domu. To znamená, že rodina sa rozpadá. A rozpadá sa preto, lebo tu nie je dorozumenie v hodnotových systémoch medzi rodičmi a deťmi. A čo teraz robia rodičia? Teraz prichádzame k druhému problému – rodičia.

Koľko rodín máme ešte s dvoma rodičmi? Polovica všetkých vzťahov v Nemecku je mimomanželská. Na waldorfskej škole máme triedy, kde je 80% detí z takej rodiny, že majú iba jedného rodiča. Čiže rozpad rodiny. Vychováva iba jeden rodič, to ale neseď, lebo vždy sú tam ďalší, ktorí spoluvychovávajú, avšak títo spoluvychovávatelia sa striedajú. Ten samovychovávateľ môže byť buď matka alebo otec, a tento jeden rodič môže striedať partnerov. Mám kolegyňu, ktorá má v triede 5 detí, ktoré zažili za 8 školských rokov spolu 20 partnerstiev v rodičovskom dome, čiže zhruba 4–5 krát sa menil partner u rodiča jedného dieťaťa. Následok je, že mnohé tieto deti sú konfrontované s problémami, ktoré sú pre nich priveľa. Pretože každé rozdelenie partnerstva vedie k tomu, že otec alebo matka majú problémy, o týchto problémoch sa rozprávajú s dieťaťom, a dieťa sa stáva do určitej miery niečo ako náhrada za manželského partnera. A to spravidla predstavuje neuveriteľné preťaženie pre dieťa. Pozrime sa teraz na také prípady, kde sú plno početné rodiny, tzv. šťastné rodiny.

Plno početných rodín je v Nemecku niečo cez polovicu. Ale aj v tejto polovici sa manželstvá po čase narušujú. V skutočnosti jestvuje len 30% manželstiev, ktoré zostanú nenarušené. A teraz sa aj tam vynára problém, najneskôr počas puberty. To je to, čo rodičia zažívajú, že si deti začnú robiť odstup od svojich rodičov, tento dobrodružný prvok pri úsilí mladého človeka sa osamostatniť. Dokážem tu nestratiť spojenie k dieťaťu? Tu nastala úplná zmena voči tomu, čo bývalo kedysi. Predtým otec určoval čím bude syn. Určil synovi jeho cestu. Poznám človeka, ktorý má firmu, ktorú by chcel odovzdať jednému zo svojich 5 detí. A všetkých tých 5 detí mu na to hovorí, že je to pekné a zaujímavé, ale aby si nechal ten šrot pre seba. Jeden chce byť učiteľom, druhý leteckým technikom, ďalší nič, iba cestuje po svete cez Indiu, Himaláje, Austráliu, má život plný zážitkov, je naplnený, ale otcova firma s 1000 zamestnancami ho vôbec nezaujíma. Jedna dcéra je psychoanalytička a jedna sa vydala, ale zatiaľ nechce o firme tiež nič počuť. Čo robiť? Otec je zúfalý a hovorí, že to je veľký výkon, takže každý si musí svoju cestu vybrať sám, on si ju tiež vybral sám. To je postoj. Je tu teraz ale určitá iritácia. Mohol by som udržať kontakt so svojimi deťmi, ak by som sa zo svojho dospelého stavu presunul späť do stavu mládežníckeho? Teda nie tak, že stojím nad mladými ľuďmi ako ten, ktorý udáva orientáciu, ale že sa znížim na ich úroveň.

Psychosociológia toto nazýva hľadaním zmyslu spolu s mladými, kde ten človek, ktorý sám nenašiel zmysel života vo svojom živote, sa teraz pokúša nájsť ho spolu s mladými. Kde sa toto prejavuje? Napríklad dnes sú topánky s hrubými podrážkami.

Dá sa na to dívať rôzne, ale je to teraz móдне a mladé dievčatá to nosia, a zrazu uvidíte matky, povedzme 35 ročné, na zhromaždeniach rodičov, že prídu v takých topánkach. Je móda minisukní, odrazu to pochytiť tí starší, matky a na rodičovské sedenia prídu ako mládež, v minisukniach. Alebo účesy. Účesy, ktoré nosia 15–16 roční, sa objavujú na hlavách matiek, alebo dokonca u otcov. V Berlíne v metre ide 5 dievčat a bavia sa o meditácii. Jedna z nich sa zoznámila s jogovými praktikami a rozpráva druhej ako robí cvičenia. Druhá bola u katolíckeho kňaza, kde robila exercície a rozpráva svoje skúsenosti. Následok toho je, že po čase jedni rodičia začnú robiť jogu a druhí exercície. Prečo? Lebo mladí ešte majú bádavého, skúmavého ducha, odhaľujú nové veci, bádajú a tí rodičia toto už nemajú. Oni sú s tým už ako keby hotoví, majú to za sebou, už im to chýba. A teraz je pekné, vydať sa spolu s mladými na cestu hľadania zmyslu, ale dospelý musí vedieť posúdiť, či to vedie k nejakému výsledku, alebo či to zostáva len na povrchu. A je to celkom očividné, že tu má mládež funkciu dospelých znova akoby podpichnúť, alebo vyprovokovať a dať do pohybu.

A teraz sa pozrime od mládežníckeho veku do skorého detstva. Chcem citovať jedného Američana menom Sanders. Je to profesor lingvistiky, ktorý s hrôzou zistil, že prichádzajú študenti, ktorí sú v rečových schopnostiach tak veľmi zaostalí, že napríklad disponujú slovnou zásobou, ktorá zodpovedá kresleným komiksom. Nie sú v stave pochopiť vety s priradovacou a podradovacou štruktúrou; jedinou vetnou formou, ktorú ako-tak ovládajú, sú podmienkové vety. To ho veľmi dráždilo a na jeho podnet sú teraz na amerických univerzitách jazykové kurzy, kde sa mladí Američania s predpokladmi na vysokoškolské štúdium učia jazyk, aby sa im otvoril prístup k literatúre a k vedeckému jazyku. Čo ním ale hlboko otriaslo, nebol tento jav, ale iný. A to je rastúci sklon k násiliu medzi mladými. To sformuloval tak, že tam, kde zmĺkne jazyk, tam prichádza násilie. A to ho podnietilo skúmať, ako si vlastne človek osvojuje jazyk.

Prišiel na to, že keď je dieťa dojčené, tak sa medzi ním a matkou nepretržite odohráva akási vzájomná výmena. Hovorí tomu vývoj reči, ktorý spočíva v bľabotaní dieťaťa. Čiže nejaký zmysluplný vzťah medzi matkou a dieťaťom sa tu odohráva na úrovni, ktorá sa nedá ešte označiť za jazykovú, ale predsa sa akosi využíva pri tom jazyku. A teraz odhaľuje, že v mnohých prípadoch príčina toho, že sa deti neskôr stanú násilníkmi, je to, že boli dojčené namiesto matkou z fľaše, čím nastalo prerušenie komunikácie. A už od 1. roku života toto prerušenie komunikácie ďalej pokračuje. Dieťa síce počuje od rána do večera ľudský jazyk, ale nie cez živého hovoriaceho človeka, ale cez technické médiá. To znamená, že cez televíziu, video dostáva od rána do večera aplikovanú ľudskú reč. Potom si položil otázku: Líši sa živým človekom hovorená reč od reči dodávanej technickými prostriedkami? A prichádza na objav. Sú deti, ktoré majú hluchonemých rodičov, čiže rodičov, ktorí nemajú sluch, a pretože nemajú sluch, nedokážu ani hovoriť. Dieťa má však sluch dobrý a v princípe mu nič nebráni naučiť sa reč. A tak niekto dostal nápad, že tieto deti by sa mohli naučiť reč tým, že by dostali na videopáske učiteľa jazyka. Samo o sebe sa to zdá byť dobrým nápadom, ibaže vysvitlo, že z technických prostriedkov sa dieťa nikdy reč nenaučí. Čo je potrebné, je človek obdarený schopnosťou reči a cez túto reč hovorí celá jeho kompletná bytosť k dieťaťu. Čiže Sanders odhalil, že reč sa dá naučiť len v živom kontakte z úst k uchu, nikdy nie technicky sprostredkované. A keď sleduje tých násilníkov späť do detstva, prichádza na to, že v detstve nemali s ľuďmi žiadny alebo dostatočný rečový kontakt. Hovorí, že toto je príčina zanikajúcej

rečovej kultúry, táto záplava reči produkovanej technikou. Toto zasypávanie od rána do večera obrazom a zvukom z obrazoviek spôsobuje ušiam aj ústam hluchotu a nemotu, otupuje ducha. Doporučuje to vypnúť. To je americký profesor.

Koľko obrazov a zvukov z televízora konzumuje denne americké dieťa? V rannom detstve už cez 40 hodín týždenne. Nemecké dieťa vo veku od 1. do 4. triedy denne 2 hodiny, čiže prinajmenšom 14 hodín týždenne. Čiže je tu záplava týmito ponukami, ale to, čo sa ponúka za náhradu je niečo z druhej ruky. Tým som opísal niektoré zásadné premeny, ktoré sa odohrali pri vyrastaní človeka v tomto storočí.

Je tu teraz otázka, či na tomto pozadí má niečo z toho, čo Steiner v r.1906 podal, nejaký význam. Nezmenil sa svet do tej miery, že je to už nepoužiteľné? Teraz jedna poznámka zo Steinerovej prednášky z r.1910 vo Forzheime. Je v súbornom vydaní Steinerových spisov pod číslom 118 (GA 118) a je nadviazaním na prednášky o výchove dieťaťa. Hovorí tam, že sa v tomto storočí niečo naplní a to bude mať epochálny význam. Keď človek skúma rozhodujúcu udalosť v dejinách ľudstva, príde na to, že to je to, čo sa odohralo na Golgote, smrť a zmŕtvychvstanie Krista. Že to tak je, sa dá zistiť z nasledovného. Ako vlastne môže ľudské vedomie pochopiť, že niekto zomrie, pochovajú ho a potom vstane z mŕtvych? Tertulián, jeden z cirkevných otcov hovoril: Je to také paradoxné a nepochopiteľné, že to žiaden človek nemôže pochopiť, a preto tomu verím. Presahuje to teda všetko rozumové pochopenie. A to, čo presahuje ľudský rozum, vlastne nikto nezažil. Zmieňujem sa o tom, lebo ide práve Veľká noc, kedy si pripomíname toto zmŕtvychvstanie.

Keď to sledujete v Biblii, tam je napísané, že učeníci, Mária a Mária Magdaléna sa ráno dozvedia, že nie je tu, ale vstal z mŕtvych. Učeníci potom majú zážitok, že idú a medzi nimi ide postava, ktorá sa s nimi rozpráva, a potom postava odrazu zmizne. Tento zážitok, ktorý učeníci zažívajú medzi Veľkou nocou a Nanebovstúpením pôsobí tak, že sú všetci presvedčení: On vstal z mŕtvych, ja som to zažil! A teraz sa odrazu rozširuje kresťanstvo. Čím? Tým, že jednotlivci ho prijímajú a hovoria: bolo mi povedané, že to a to sa takto stalo. A celé prvé 3 storočia sa šíri kresťanstvo takýmto spôsobom, že od úst k uchu sa toto odovzdáva, že to a to sa takto stalo a počúvajúcí verí, je presvedčený, že áno, to tak bolo. Čiže tu pôsobí niečo, čoho účinnosť sa rozvíja vlastne až posmrtno. A to možno vidieť dejinne ako najväčšie hnutie, pohyb, ktorý bol vôbec.

V tej prednáške Steiner hovorí o tom, že v tomto storočí sa má odhrať udalosť podobná tamtej. V teológii sa to nazýva palúziou. Pretože v evanjeliu, kde sa hovorí o Nanebovstúpení, sa hovorí, že Kristus bol vzatý do oblakov a že sa znovu zjaví, že sa vráti. A čo sa má zjaviť, je bytosť zmŕtvychvstaleho, spasiteľ v oblakoch. Oblaky ale majú jednu vlastnosť. Keď sa na ne dívate, vidíte, že sú v nepretržitom pohybe, dynamike, že sa neustále pretvárajú. A z tejto sféry nepretržitého pohybu a premeny má prísť pôsobenie Krista. To je Kristus v éterickej sfére. Steiner k tomu ďalej hovorí, že čoraz viac ľudí bude éterického Krista prežívať v zážitku, a začne to rokmi 1930–33 do 1945, ale pod podmienkou, že sa neudeje niečo politicky; ak politickými machináciami nebude vnímavosť ľudí pre túto udalosť otupená. Ako viete, v r.1933 sa stalo niečo, čo potom ako keby celú Európu zatienilo a zahasilo túto duchovnú vnímavosť.

A teraz by sa niekto mohol opýtať, že čo to má spoločné s pedagogikou. Má s ňou spoločné niečo, čo treba najprv rozlúštiť. Pokúsím sa to vysvetliť tak, že vo vnútri v človeku existuje vývoj, ktorý má mieru človeka. Táto miera človeka je človeku vlastný vývoj, ktorý sa odohráva v určitom časovom vzorci alebo obraze. Táto časová forma vývoja človeka je taká, že sa odohráva v sedemročných rytmoch. Keď sa dívame na detstvo a mladosť, vidíme tam 4 veľké prelomy. Samozrejme tá prvá významná udalosť v živote je narodenie, druhá veľká udalosť je výmena zubov, tretia dôležitá udalosť je pohlavné dozretie a štvrtá veľká udalosť je spoločenská zrelosť, dospelosť alebo zodpovednosť. S každým z týchto zlomov sú spojené významné premeny, psychologické aj duchovné. Chcem teraz prebehnúť pár vetami tieto prelomy.

Spolu s výmenou zubov sa človek mení tak, že sa telesne naťahuje. Všetky bielkoviny, ktoré má ešte dieťa zdedené, sú odbúrané. Žiadna molekula látky, ktorú si prinieslo dieťa od matky, mu už nezostane, všetky sú vylúčené. Dieťa už nahradilo všetky zdedené bielkoviny vlastnými bielkovinami, ktoré samo zosyntetizovalo. Ale je tu jeden druh bielkovín, ktoré dieťa nedokáže rozložiť a nahradiť, a to sú zuby. Pretože zuby rastú vnútri v čeľustiach už počas 1. roka života, resp. už počas prenatálneho vývoja. V 7. roku dieťa už všetky staré substancie vylúčilo, len zuby sú tak sformované, že ich nemôže rozpustiť a nahradiť. Čo dieťa teraz urobí? Pod mliečnymi zubami sú už od 2. roku založené základy, korene ďalších zubov. Tieto korene zubov sú v 7. roku, s výnimkou zubov múdrosti, všetky vyvinuté. Keď sú tieto zuby hotové, tak začnú mliečne zuby vypadávať a byť nahradzované týmito druhými, to trvá roky. A teraz môže dieťa povedať: to je moje telo, a nie to, čo som zdedil. Pravdaže dieťa nehovorí nič, ale ten životný pocit je takýto: ja som dokončil určité dielo.

Teraz ale sily, ktoré utvárali zuby prvých 7 rokov, už nie sú na to potrebné. Čo s nimi, na čo budú použité? Tie sa premenia na sily inteligencie. Čo je teraz dieťa schopné? Chcem to ukázať na jednom príklade. Jeden švajčiarsky psychológ, Piaget, dával deťom hračky. Dal im poháre, buď úzke vysoké, alebo nízke široké, naplnil jeden z nich hračkárskymi guľôčkami a deti ich mohli presýpať z jedného do druhého. Potom sa ich spýtal, v ktorom je viac. A deti v určitom veku vždy hovorili, že v úzkom vysokom pohári je guľôčiek viac. Ale odrazu, a to je práve okolo toho 7. roku, sa začnú všetky deti tejto otázke smiať. Hovoria, že to je to isté. Čo je to, čo deti zrazu vedia? Predtým mali dojem, že v úzkom, ale vyššom je toho viac, že to je silnejšie. Neboli schopné predstavy toho nižšieho širšieho vidieť spolu s vysokým úzkym. Tento duševný výkon súvisí s výmenou zubov. Teraz sú tie deti schopné toho, čo napríklad všetci viete, predstaviť si doma posteľ, a môžete v duchu vidieť čím je postlatá, a môžete vidieť zároveň mňa. Ste schopní do skutočného, živého vnímania vkladať spomienkové obrazy. Alebo horizont Manhattanu, vidíte mňa a vidíte Manhattan. To je to, čo zrazu dieťa vie.

Preskočme krátko k 14. roku. Dva zápisky z denníka. Žiak si zapíše do denníka: tomu oteckovi už poriadne nerozumiem, je stále komickejší. Dnes ma potrestal, pretože sa mi zhoršil prospech v latinčine tým, že nesmiem ísť von. Čo to ten otec má? O tri mesiace neskôr, keď má chlapec 14 rokov aj tri mesiace, stojí v tom istom denníku: Starý mi chcel dnes dať zaucho. Čiže to "otecko" sa vyvinulo na "starý". Pokračuje to tam, že otec – starý mi chcel dať zaucho, ale vďaka mojim atletickým schopnostiam som sa rýchlo prikrčil a jeho zaucho skončilo vo "voľne napätom

vzduchu". Dá sa to krátko opísať, že ten mladý človek sa pokúša získať si, alebo vydobyť novú pozíciu vo vzťahu k otcovi. Dá sa to aj inak nazvať, pokúša sa stať schopným vlastných úsudkov. To je komplikovaný proces. O tom sme už hovorili predvčerom, o podmienkach dospievania. Čiže toto je vývoj a teraz sa môžeme opýtať, či prichádza výmena zubov vždy v siedmom roku. Dnes už výmena zubov nikdy nie je presne v 7. roku, ale vždy skôr. Pohlavná zrelosť v štrnástich? Kto? Ale duševné procesy sú presne také, ako sme ich opísali.

Sú aj deti, ktoré týmto vývojom neprejdú, ktoré sa odchyľujú od normálu. Chcel by som teraz spomenúť deti, ktoré sú v liečebno-pedagogických ústavoch. Jeden taký ústav som navštívil. Bol tam 14 ročný chlapec, volal sa Michael a hovoril o sebe, že Michael chce to a to, alebo sa nazýval, namiesto ja, ty. To je niečo, čo nájdete v každom vývoji, u každého dieťaťa do 2. narodenín, že dieťa nazýva samo seba menom, ktoré počuje, alebo slovom ty, ktoré tiež počuje. Otázka znie: mám sa teraz presunúť na úroveň dieťaťa, alebo mám dieťa osloviť tak, ako keby naozaj malo 14 rokov? K tomu potrebujeme dva pojmy. Čo je vlastne človeku primeraný vývoj? Pričom pod človekom myslím všetkých ľudí, čiže takpovediac vývoj ľudstva. Potom prídem k tomu, čo som opisoval, že vývoj sa odohráva v sedemročných cykloch ako základ a popri tom existuje celkom individuálny vývoj. Tento individuálny vývoj je tiež v každom človeku. Ten všeobecný vývoj ľudstva súvisí s Kristom. Ak oslovujem štrnásťročného zaostalého tak, ako keby mal naozaj 14 rokov, robím tým dobre? Keď s ním jednám tak, ako keby bol normálny, vychádza z toho terapeutické pôsobenie. Ale voči tomuto normálnemu vývoju sú tu vždy dve odchýlky. Viete, že keď človek chodí, tak sú tu dve odchýlky oproti normálnej rýchlosti, môžem buď pobehnúť, bežať alebo pokrívkať a zaostať. Prvé sa vedecky nazýva akcelerácia, to druhé retardácia.

Teraz sa napojím na Steinerovu prednášku z r.1910, kde upozorňuje na to, že pri normálnom vývoji každé dieťa zhruba do 3. roku začne sebe hovoriť ja. To sú celkom fascinujúce momenty. Pamätám si moju najstaršiu dcéru, ktorá sa predo mňa postavila a hovorí: otec, ja, ja, ja! Mala 2 roky a 4 mesiace. A potom začali "problémy". Teraz si predstavte, čo to je, to ja. Ja, to je zvnútorňovanie vlastnej identity. Čo ale znamená identita? Ja zostávam sám so sebou v súlade, čokoľvek by sa dialo. Ja stojím sám za seba cez všetky rozptýlenia a rozruchy. A to hovorí vtedy dieťa. Nie je to nehanebné? Bezpríkladný nárok. Všetci sme to ako trojroční robili. Vtedy sme boli takí hubatí, ako možno potom nikdy v živote. Vysoké hochštaplerstvo. Dieťa necíti žiadne zábrany, nič mu nestojí v ceste. Ako keby si vtedy človek dovolil tvrdiť niečo, čo keď to dobre pôjde, tak o 20 rokov možno naplní to, čo vtedy dvojročný akoby tvrdí. Pretože to tak je, má každý človek v sebe tento zvod predbiehať niečo, niečo uchopiť predčasne. To je neveriteľná akcelerácia, urýchlenie.

Je tu teraz opačná otázka, či je tu aj taký prípad, na ktorom sa všetci podieľajú, a čo je retardáciou. Tá sa odohráva oveľa viac nenápadnejšie, ale aj tá jestvuje. Tam sa počas 3. školského roka, zvlášť v 10. roku života na začiatku, objavuje u detí zvláštny jav. O tom spravidla nehovoria. To ja, to je hlučné, to sa hneď vidí, ale tento fenomén, to je jav pochybností, rozdvojenia. Napríklad v dieťati sa vynorí otázka: sú moji rodičia naozaj moji rodičia? Môžem im dôverovať? Som len podstrčené dieťa, adoptovali ma a klamú ma? S tým je spojená často otázka o sexualite, odkiaľ, ako prichádza človek na svet. Čiže hlboké existenciálne otázky, ktoré bežia dušou dieťaťa s pochybnosťami o rodičoch. V triedach sa u detí objaví drzosť. Deti sa začnú

stávať vyzývavými. Steiner nazval tento čas vo vývoji rubikomom. Neuveriteľná tvorba pojmov.

Cézar, úspešný rímsky vojvodca dobyl Galiu a vracia sa s vojskom späť do Ríma. Pred Rómom je rieka Rubikon, ktorú už vojská nesmú prekročiť a Cézar je na rozpakoch, má pochybnosti: mám alebo nemám. A kocky padnú, prekročí rieku, vpochoduje do Ríma a tým poruší ústavu. Dovtedajšia republikánska ústava, ktorá budovala na určitých cnostiach, je nahradená Cézarom cisárskym systémom. Tak aj dieťa prekročí akýsi rubikon a zmení svoje duševné založenie, stvárnenie navždy. Ranné detstvo je na konci.

Teraz tu máme pred sebou tieto dve zvädzajúce sily, ktoré v ľudstve aj v dejinách pôsobia týmito dvoma spôsobmi, akceleráciou – predčasným urýchlením a retardáciou, čiže brzdiaco. Obidve z nich dnes pôsobia zosilneným spôsobom na dieťa ako ponuka alebo zvod. Aj to akcelerujúce, urýchľujúce. Napríklad: prečo čakať s intelektuálnym vývojom, dá sa začať aj skôr. Bol muž, ktorý filozofoval a hovoril: prečo by môj syn mal čakať so školou do siedmych rokov, ja ho dokážem naučiť čítať aj ako dvojročného, trojročného písať, prvé logické cvičenia už v 4. roku, naučiť ho najdôležitejšiu reč latinčinu, možno by mohol už ako päťročný napísať učebnicu latinčiny, deväťročný učebnicu úvodu do formálnej logiky, jedenásťročný štvorzväzkové dejiny Ríma, a tak ďalej. A tento sen, ktorý mal otec, ten syn aj napíňal. Potom tento syn raz písal svoj životopis, v ktorom hovorí: na mne je vidieť, ako sa môže človek vyvíjať, keď bol okrátený o detstvo, keď ho nikdy nemal, svet by mohol byť premožený inteligenciou, keby sa metódy môjho otca uplatnili. Tie knihy, ktoré citujem, boli skutočne ním napísané a jeho Úvod do formálnej logiky sa stále v krajine, kde žil, používa v školách. Musím povedať ešte meno – John Stuart Mill, teoretik, zakladateľ liberalizmu a trhového hospodárstva. To napínavé je, keď čítame jeho životopis, že človek dostane dojem, že tento John Stuart Mill mal akúsi medzeru, okno, pretože keď bol 21 ročný, tak tam ešte niečo malo prísť, a skutočne prišlo, a to bola depresia. Sedem rokov bol nesamostatný, museli sa o neho starať, kŕmiť ho. Bol vlastne prípadom, že v 21 rokoch išiel do penzie, akurát že väčšina z tých ľudí, ktorí idú do penzie, sa ešte dokážu o seba postarať, ale on sa stal prípadom, ktorý vyžadoval starostlivosť. A tam sa niečo stalo. Vynorila sa žena, ktorá naňho urobila dojem. Potom z toho vznikol škandál, lebo tá žena bola vydatá a boli tam konflikty. Potom v autobiografii píše: všetko, čo som si myslel, neboli moje myšlienky, ale boli to myšlienky požičané od tejto ženy. Je tu teraz otázka, že kto tu stojí v pravom okamihu ako liečiteľka na tej ceste. To, čo ho úplne oslepilo, čo mu spôsobilo okno, bolo, že mal obdobie depresie, na ktoré si nepamätal. Tam bol zo strany otca zásah do ideového vývoja taký silný a násilný, že jeho bytosť bola úplne deformovaná. A teraz sa objaví žena, cez lásku k nej sa dostane z depresie von, ale môže žiť iba dovtedy, kým mu táto žena vlieva život. To je ten jeden zvod, tieto intelektuálne sily chciet predčasne rýchlo zužitkovať a vyvinúť, a tým odvieť človeka z jeho správneho zdravého vývoja.

Druhý vývoj, teraz nadviažem opäť na Sandersa, je pokušenie nahradiť medziľudské vzťahy technikou. Tam na konci potom vzniká násilný človek. Na jednej strane depresívny človek, ktorý bol pripravený o svoje detstvo, na druhej strane človek vychovávaný strojmi, ktorý na konci nie je schopný iného sebaujedenia ako násilia. A na tom môžete zažiť to, čo Steiner v r.1910 prednášal o druhom príchode Krista. Hovorí o tom, ako tieto dve sily pôsobia v prirodzenosti človeka už na začiatku života

takto deformujúco, buď urýchľujúco alebo brzdiaco. Tieto sily vlastne spôsobujú odklon od zdravého vývoja, dajú človeka na scestie, odklonia ho z tej strednej cesty, ktorá je spätá s udalosťou Krista. Waldorfská pedagogika je charakteristická práve tým, že buduje na tejto strednej ceste ako na jedine kresťanskej. A práve preto, že sa doba tak zmenila, stáva sa waldorfská pedagogika stále potrebnejšou.

Otázka: Aký vplyv má počatie dieťaťa technickým spôsobom, ako napr. zo skúmavky alebo mimomaternicové oplodnenie, na vývoj dieťaťa?

Odpoveď: Pri každom oplodnení je to tak, že v oplodnení sa usiluje nejaká bytosť udomáčniť, nájsť si miesto tu, na zemi. Čiže keď sa na to človek pozrie, tak je tu množstvo rôznych duchovných potenciálov, ktoré sa usilujú o vtelenie. Umelé oplodnenie sa akceptuje a zatiaľ nie je známe nič o tom, že by to znamenalo nejaký abnormálny vývoj. Rodičia, ktorí to urobia, sú vždy takí, že chcú mať dieťa, ale nemôžu ho mať; a tieto deti, myslím, že dnes sú ich už tisíce, ktoré boli počaté mimomaternicovo, tie žijú a dostali od rodičov veľa starostlivosti navyše. Iný problém by bol, keby niekto manipulatívne zasiahol do genetickej štruktúry bunky, vajíčka. To je v súčasnosti veľké pokušenie a výzva, ako sa postaviť k manipuláciám na ľudskom genóme. Minulý rok v januári vystúpil americký fyzik Richard Seed a prehlásil, že on bude vyrábať klonovaných ľudí. To vyvolalo obrovské pohoršenie a podnietilo to amerického prezidenta, aby to USA zakázali. Ale to, čo je v USA zakázané, je to, aby sa na to použili verejné prostriedky. Ale privátne sa to smie zafinancovať a bezpochyby sa nájdu takí egoisti, ktorí budú chcieť do toho investovať, aby si zabezpečili akýsi druh takejto telesnej nesmrteľnosti. Keď sa toto vyrobí a podarí, tak to bude napínavé, pretože potom vlastne budú existovať dedične geneticky identické klony. To v ľudstve doteraz neexistovalo. Dnes sa to ale stáva uskutočniteľné.

Otázka: Zaujímalo by ma, ako vidíte aplikáciu waldorfských prvkov alebo waldorfskej pedagogiky v postkomunistických krajinách, jednak do minulosti, čo sa podarilo alebo na akej úrovni, a potom do budúcnosti, aké predpoklady, perspektívy by tu boli alebo tu sú.

Odpoveď: Nie je ľahké zhodnotiť to. My v Nemecku máme časť, ktorá je postkomunistická, východné Nemecko, tam máme 17 škôl. Ešte raz zmenšené to máme v samotnom Berlíne, západnú časť a východnú časť a waldorfská škola vo východnom Berlíne leží v bývalom pásme smrti, na hraniciach. Budovu, ktorú dostali, je budova bývalej STASI (štátnej bezpečnosti) a baráky, ktoré majú, tie ležia v bývalom pásme smrti. Čiže je to dosť morbidné. Škola sa vyvíja dobre, má veľmi iniciatívne kolégium, má ale problém, že nemá dostatok priestorov. Teraz už má 10 tried a sú tam aj kolegovia zo západu. A naopak, v západných školách sú zase kolegovia z východu. Máme potom Drážďany, tam bola pred vojnou waldorfská škola tak, ako aj v Bratislave. Tam máme už prekvitajúcu školu. Už je tam toľko detí, že vytvorili druhú triedu, a pretože Drážďany majú v Nemecku dobrý zvuk ako kultúrne mesto, tak nájdu vždy aj dosť učiteľov. Potom máme školy pri Baltickom mori, tie to majú veľmi ťažké. Je tam malá pôrodnosť, tak vznikajú malé triedy, tým sa to stáva finančne ťažším, potom kolegiálne vzťahy medzi učiteľmi sú neľahké, pretože socializmus priniesol okrem iného aj to, že sa čaká stále na príkazy zhora a keď tam ten, čo rozkazuje, chýba, tak je to ťažké. Keď to dám do kontrastu so školou, ktorú navštívim budúci týždeň v Tbilisi, tam je škola, ktorá má teraz 7 tried, všetci učitelia boli vyučení v Stuttgarte, a to je zase niečo iné, ako Slovensko, lebo je to v Ázii,

v Gruzínsku. Tej škole sa darí, pretože si získala veľa priateľov na západe a vždy tam prichádzajú kolegovia zo západu na návštevu a povzbudia tých učiteľov. Asi o tom viete, že v Gruzínsku ako v Rusku to ide hospodársky dole vodou, preto sú školy v Gruzínsku od novembra do marca zavreté, lebo nie je kurivo. Jediná škola, ktorá cez zimu učí, je waldorfská škola, a to len vďaka tomu, že priatelia zo západu zasponzorujú kurivo. V Rusku to je zvlášť ťažké z mnohých dôvodov. Ale tiež z jedného, hovorí sa síce, že je tam postkomunizmus, ale čo je tam post, to sa nevie. Byrokracia je v plnom rozkve, na hocičo treba mať 14 povolení, na každom povolení 40 pečiatok a každá pečiatka stojí úplatok. To viedlo k tomu, že škola v Moskve sa znovu poštátnila v pokusnom režime, robí sa tam dobrá pedagogika, ale nepretržite tam posielajú kontroly. Čiže je to postkomunizmus, ale z toho post nie je veľa vidieť.

Potom máme zvláštnosť, aby som menoval ešte jednu krajinu, Kazachstan. Prišla kedysi jedna pani do Stuttgartu, kde bola vyučená a počula niečo o waldorfskom školstve. Teraz je riaditeľkou školy, tá škola je výnimočná tým, že má nemčinu ako prvý jazyk. Vďaka tomu máme napríklad študentov z Ust'-Kamenogorska platených nemeckou vládou, pretože sa učia nemecky. A je tu samozrejme tiež problém, ako môže niekto robiť waldorfskú pedagogiku len tak z ničoho. Potrebuje pomoc, preto tam chodia učitelia, napríklad takí, čo sú už na dôchodku, chodia tam na pol roka. Všade, kde sú takéto partnerské zväzky, sa to do istej miery dosť dobre vyvíja. V Rusku, tam sú neuveriteľné problémy, tam sú školy povolené, potom ich zas zakážu, zas povolia, zas zakážu a je to neprehľadné a nepredvídateľné. Budúcnosť závisí od toho, aké iniciatívy sa v krajine nájdu a iniciatíva je niečo, čo sa nedá riadiť a plánovať, tá musí vždy vyjsť z človeka. To platí tiež o Slovensku.

Otázka: Včera ste spomenuli, ako možno odpozorovať postupný prechod od cechov cez manufaktúry k dnešnej veľkovýrobe. Mňa by zaujímalo, čo je vlastne za tým, kto to vlastne inšpiroval, takéto niečo, čo sa udialo. A v súvislosti s tou dnešnou poobedňajšou prednáškou by ma zase zaujímalo, ako Goethe mohol vopred vedieť, že Schiller bude taký výborný dejepisec.

Odpoveď: Prvá otázka. Za rozvojom vo veľkovýrobe stojí vývoj duše vedomej. A je možné sa spýtať, kto iniciuje tento vývoj vedomej duše. Teda, čo sú inšpirujúce mocnosti toho, že človek sa vyvíja k novým duševným schopnostiam. Tam určite je treba rozlišovať medzi bytosťami, ktoré sú nadradené, a tie, ktoré sú podradené, ktoré inšpirujú zdola. Je to ako v hudbe, hudba sa rozvíja v tónoch. Máme 7 tónov, ktoré potom prejdú do vyššej oktávy. A v celkovom pohľade sa dá zistiť, že tu bola v rokoch asi od r. 1600 do 19. storočia, 350 rokov jedna inšpirácia, ktorá viedla človeka k tomu, že problémy stále viac redukoval. Bacon napríklad povedal: doteraz sa ľudstvo pýtalo na pravdu, ale ja hovorím, tá podstatná otázka, ktorú si musíme stavať je, čo je užitočné, z čoho je úžitok. To bola jedna inšpirácia – utilitárnosť. A dnes prichádza niečo nové, čo sa opäť pýta na pravdu. Pýta sa, či myšlienka zodpovedá skutočnosti. A to je zas nová inšpirácia, kde stojíme na jej začiatku. Tá tiež potrvá tých 300–400 rokov, a potom znova dostane novú farbu, nový duchovný tón. Ale všetko toto sa odohráva cez ľudské vedomia a jeden takýto človek, vnímavý pre inšpirácie, bol Goethe.

Teraz som pri druhej otázke. Goethe mal zvláštny cit pre ľudí. Keď sa to presne skúma, Goethe mal problém, ktorý možno poznáte, že "ja to poznám a ako môžem

vôbec s druhým človekom spolupracovať”. Goethe povedal raz o Schillerovi, že tohto človeka nepozná, to znamená čítal nejaké jeho dielo a potom povedal: “Toho muža nepoznám, s ním nechcem nič mať.” A Schiller povedal pôvodne o Goethem: “Ten chlapík mi stojí v ceste.” Nebol to žiaden sympatický vzťah. Ale Goethe bol predsa len veľkou dušou, lebo hovoril: “Ten Schiller je taký iný, že s ním nechcem nič mať, ale aj napriek tomu je veľký.” Preto ho spravil profesorom a vedel, že z toho musí niečo vzišť, pretože ten to nedokáže robiť inak, len poriadne. A to boli dvaja dosť veľkí ľudia. O 4 roky na to sa stretnú na prednáške pri dverách a začnú sa rozprávať. Normálne sa hovorí o počasí, oni sa rozprávali o obsahu prednášky. Goethe poznamenal: “No to je teda dosť suché, táto systematika.” Schiller hovorí: “Je to veľmi bez ideí, bez myšlienok.” Na to Goethe hovorí: “Aj Vy?” Odrazu sedí Goethe u Schillera v obývačke, celú noc sa rozprávali. Krátko na to mal Goethe narodeniny a Schiller mu napísal list, jeden z najkrajších listov vo svetovej literatúre. Tesne pred tým píše Schiller priateľovi v liste o Goethem: “Rozhodol som sa, že ho budem mať rád.” Nie je to veľkosť u toho človeka? Teraz prídu tri listy, ktoré akoby sa uchádzajú o Goetheho a odrazu máme dvoch priateľov, ktorí predstavujú svetovú duchovnú moc. Navzájom si posielajú svoje práce na posúdenie a opravenie a vzájomne sa obohacujú. Verím, že toto je sociálna inšpirácia do budúcnosti, že sa človek môže k láske rozhodnúť.